

Janez Mlinar

Slepo črevo Kranjske. Prispevek h kolonizacijski zgodovini Zgornjesavske doline*

Lokalne zgodovine in ukvarjanja z njo se v zgodovinopisju drži slabšalni prizvok. V očeh mnogi zgodovinarjev še vedno velja za postransko stvar, za temo, s katero ne gre izgubljati preveč časa. Ne bom se veliko zmotil, če trdim, da je pojav univerzalen. Trditve o »manjvrednosti« lokalne zgodovine sicer nihče eksplicitno ne zapiše, v zasebnih pogovorih pa je to prepričanje pogosto prisotno. Tematika se odrija na stranski tir, v mnogih primerih se jo prepušča lokalnim zbornikom in ljubiteljskim zgodovinarjem, kar pa seveda vpliva na kakovost rezultatov. Začaran krog je s tem sklenjen. Odsotnost stroke pogojuje nizko kvaliteto, (ne)kvaliteta pa odvrta stroko k bolj poglobljenemu pristopu k problematiki. Toda raziskovalna praksa dejansko dokazuje nasprotno. Celotno obravnavanje slovenske zgodovine, zlasti pa medievistika, če nanjo gledamo v širšem kontekstu, je dejansko ukvarjanje z lokalno zgodovino. Vzrok za to ni le odsotnost srednjeveških centrov oblasti in odločanja na slovenskem etničnem prostoru, ampak predvsem v metodi dela. Na osnovi raziskovanja dogajanja v mikrookolju se namreč rezultate inducira na širši kontekst. Ugotovitve iz lokalnega okolja se posplošuje na širši prostor. Pustimo ob strani, kako pogosto lahko zgodovinarji pri tovrstnem posploševanju pretiravamo in zaidemo na stranpot, te nevarnosti se vsi zavedamo, toda dejstvo ostaja, da je prav lokalna zgodovina tista osnova, na kateri gradijo slovenske srednjeveške študije. Že hiter vpogled v bibliografske preglede najpomembnejših slovenskih zgodovinarjev medievistov potrjuje zgornjo trditev. Večina ugotovitev iz prvega dela o zgodovini agrarnih panog v monumentalnem skupinskem projektu o gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev temelji na parcialnih in lokalnih študijah. Vrednost in pomen strokovnega in poglobljenega ukvarjanja z lokalno zgodovino je torej nesporen. Toliko bolj pohvalno je, da je zbornik, ki je namenjen visokemu jubileju dr. Stiplovška, pri katerem sem v času študija tudi sam nabiral znanje, namenjen ne samo vprašanjem zgodovine 20. stoletja ampak tudi problemom in vprašanjem lokalne zgodovine.

Zgornjesavska dolina in potek njene kolonizacije v srednjem veku predstavlja zanimiv znanstveni izziv. Zaradi jasnosti je predmet pričujoče razprave smiselno natančneje definirati. Omenjeno dolino razumem kot geografski prostor od izvira Save Dolinke, ki kot Nadiža izvira v Tamarju, se kmalu izgubi v produ in se ponovno pojavi v Zelencih, pa do Jesenic, kjer se dolina prične odpirati in se pri Mostah dokončno razširi v rodovitno ravnico. Stisnjena med Karavanke in najvišje vrhove Julijskih Alp predstavlja neke vrste slepo črevo historične dežele Kranjske. Dolino so v preteklosti zaznamovale naravne danosti. Po eni strani so to relativno ostre klimatske razmere in slaba pedološka sestava tal, kar je onemogočalo višji zemljiški donos in posledično tudi manjšalo zanimivost za stalno naselitev, po drugi stani pa prehodnost in odprtost doline. Preko nje je namreč možen dostop do Korenskega sedla in naprej v Zgornjo dolino Drave oziroma na Koroško. Kot taka je predstavljala najhitrejšo

* Pričujoča razprava je bila predvidena za objavo v Stiplovškovem zborniku, vendar je zaradi tehnične napake izpadla iz tiska. Kljub temu, da jo po spletu okoliščin objavlja Zgodovinski časopis, jo posvečam cenjenemu jubilaru.

transportno povezavo za tiste fevdalne gospode na Kranjskem, ki so imeli svoj domicil na Zgornjem Koroškem, Tirolskem ali Bavarskem (briksenski in freisinški škof, Ortenburžani). Istočasno je preko nje in Kanalske doline mogoč relativno lahek alternativni dostop do Koroške ali pa v Furlanijo ter naprej proti Benetkam in severni Italiji. Kontrola nad dolino ni bila povsem brez pomena.

Konec 14. in v začetku 15. stoletja sta se v dolini uveljavila dva velika in pomembna zemljiška gospoda, freisinški škof in Ortenburški grofje. Freising je do posesti na Kranjskem prišel v drugi polovici 10. stoletja, v času ponovnega vzpostavljanja oblasti nemškega kralja nad predelom južno od Karavank, ki se je sesula zaradi madžarskih vpadov konec 9. in v prvi polovici 10. stoletja.¹ Junija 973 je cesar Oton II. freisinški škofiji podelil veliko teritorialno zaključeno posest, ki je obsegala celotno Selško dolino in Sorško polje zahodno od potoka Žabnice.² Novembra istega leta je njeno posest še razširil. Z novo darovnico je dotedanji posesti dodal še spodnji del Poljanske doline nekako do Gorenje vasi in preostalo Sorško polje vzhodno od Žabnice.³ S tem so bili postavljeni temelji loškemu gospostvu, ki je bilo sicer dokončno zaokroženo v naslednjih desetletjih.⁴ V drugi polovici 11. stoletja so škofje pridobili še posest v dolini Radulje ob spodnjem toku Krke, kjer so formirali gospostvo Klevevž.⁵ V 11. stoletju naj bi Freising prišel do posesti tudi v Zgornjesavski dolini, čeprav okoliščine in način pridobitve niso povsem jasne. Milko Kos je kot Dovje lokaliziral kraj v freisinški tradicijski notici, ki je nastala v dvajsetih in tridesetih letih 11. stoletja in po kateri je Adalbero II. Ebersberški freisinški cerkvi izročil svojo posest *in loco Lenginvuelt*,⁶ vendar lokalizacija ni povsem zanesljiva, saj najdemo na Bavarskem več naselji s takim imenom.⁷ Podobno je v tančico nejasnosti zavita tudi listina, s katero naj bi Freising pridobil Dovje iz rok cesarja Konrada II. Vinko Ferer Klun, tajnik Zgodovinskega društva za Kranjsko, je namreč 1852 pisal o gradivu v loškem arhivu in med drugim poročal o repertoriju nastalem 1798, iz katerega je razvidno, da je loški arhiv tedaj hranil listino Konrada II., ki je bila izdana 9. maja 1033 in se je nanašala na dovški urad.⁸ Regest listine je v svojem diplomatariju povzel tudi Franz Schumi,⁹ medtem ko ga je Franc Kos izpustil. Štih navaja vrsto dvomov o verjetnosti cesarske podelitve urada Dovje freisinški cerkvi. Proti cesarski podelitvi tako govori dejstvo, da imamo na Dovjem prejkone izpričano privatno posest Ebersbergov, da bi morebitno cesarsko listino pričakovali v škofijskem arhivu in ne v arhivu posameznega gospostva, da listina ni zabeležena v nobeni od freisinških kopijalnih knjig in nenazadnje

¹ Prim. Štih P., Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja. V: Zgodovinski časopis (= ZČ) 37 (1983), str. 171–201.

² Die Urkunden Otto des II. (hg. von T. Sickel), Monumenta Germaniae Historica (=MGH), Diplomata regum et imperatorum Germaniae 2/1 (Hannover 1888), (= DO II), 47. Prim. tudi Schumi F., Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain (= URBKr) I, (Laibach 1882/3), 8 in Kos F., Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo) II, (Ljubljana 1906), 444.

³ MGH DO II, 66; Schumi F., URBKr 9; Kos F., Gradivo II, 445. Za diplomatično in paleografsko analizo omenjenih listin prim. Štih P., Diplomatične in paleografske opombe k listinama Otona II. o podelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu (DO II 47 in DO II 66). V: ZČ 51 (1997), str. 301–321.

⁴ O loškem gospostvu Blaznik P., Škofja Loka in Loško gospostvo. (Škofja Loka 1973). Prim. tudi Štih P., Izvor in začetki škofijske posesti na današnjem slovenskem ozemlju. (= Izvor) V: Blaznikov zbornik (Ljubljana 2005), zlasti str. 41–44.

⁵ O freisinških dolenskih posestih Blaznik P., Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti. Razprave I. razreda SAZU IV/6 (Ljubljana 1958).

⁶ Kos M., Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I (Ljubljana 1975), str. 118.

⁷ Štih P., Izvor, str. 42, zlasti op. 69.

⁸ Klun V. F., Verzeichniß der aus dem vormalis bischöflich freisingen schen, nun staatsherrschaftlichem Archive zu Lak überkommenen Acten und Urkunden. V: Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 7 (1852), str. 59.

⁹ Schumi F., URBKr I, 164.

tudi to, da imamo na Dovjem opravka s tako majhnim zemljiškim kompleksom, da bi bila morebitna cesarska podelitev v nasprotju z običajno prakso podeljevanja večjih zemljiških sklopov.¹⁰ Prvi zanesljivi podatek o Dovjem lahko tako postavimo šele v sredo 12. stoletja. Okrog leta 1160 je nastal t.i. *Noticia bonorum de Lonka*, popis freisinške posesti v loškem gospodstvu.¹¹ Slika, ki jo dobimo iz tega popisa, kaže, da so bile Dovje zelo redko poseljene, saj naj bi bile tam le štiri hube (*quattor mansi*). Očitno pa je bilo naslednje stoletje bistveno bolj dinamično. Po urbarju iz 1291 najdemo *in officio et villa Lengenuelt* 28 hub, od katerih ena pripada cerkvi na Dovjem, ena je zapuščena, ostale pa svoje obveznosti poravnajo na praznik svetega Jakoba (25. julij).¹² V kasnejših stoletjih se število hub na Dovjem ni več bistveno spreminjalo.¹³

Relativno bogato posest je imel Freising severno od Karavank na Koroškem.¹⁴ Samostan Innichen, ki je bil ustanovljen 769 in je kmalu prešel pod okrilje freisinške škofije, je na spodnjem Koroškem prišel do prvih posesti že v 9. stoletju. Julija 822 je neki *Matheri* podelil fresinškemu škofu Hitu za samostan v Innichenu svojo posest med Trušnjami (*Trixen*) in Grebinjem (*Griffen*) in jo od škofa prejel nazaj v obliki fevda.¹⁵ Niti *Matheri* niti darovana posest se v virih več ne omenjata, zato se zdi, da je bila ta posest freisinški škofiji bodisi odtujena ali pa jo je izgubila na nek drug način. Uspešneje se je freisinška škofija posestno usidrala v preostali Koroški. Konec 9. stoletja je škofija formirala dva misijonska centra, enega na Otoku ob Vrbskem jezeru (Maria Wörth), iz katerega je pokrivala osrednjo Koroško, drugega pa na zgornjem Koroškem v Svetem Petru v Lesu (St. Peter im Holz) pri Spittalu na Dravi. Okrog teh dveh centrov se je skoncentrirala celotna posest freisinške škofije na tem področju. Iz popisa, ki je verjetno nastal okrog 1150 in je bil narejen z namenom, da se zabeleži posest, ki jo je novoustanovljenemu ali obnovljenemu kapitlju na Otoku namenil freisinški škof je razvidno, da je Freising tedaj razpolagal z vsaj 100 hubami razprostrti na 28 lokacijah v širši okolici Vrbskega jezera.¹⁶

Prav ta popis posesti odpira nekaj novih možnosti v interpretaciji poteka kolonizacije Zgornjesavske doline. V tekstu namreč najdemo med navedbo poldruge hube *apud Gile* in med dvema hubama *apud Aich* tudi 12 hub *apud Ratazach*. Medtem ko *apud Gile* večinoma identificirajo z reko Ziljo, *Aich* pa iščejo v okolici Škofič (Schiefling) in Loge vasi (Augsdorf) jugovzhodno od Vrbe, je lokalizacija toponima *Ratazah* manj enotna.¹⁷ Zahn je v prvi objavi popisa, v kateri je za razliko od objave v *Fontes rerum Austriacarum*, kraje skušal prostorsko umestiti, v opombi zapisal, da pozna samo dve naselji z imenom *Ratschach*, ki obe ležita na Kranjskem. Poleg Rateč je imel v mislih še Reteče pri Škofji Loki. Kot verjetnejša

¹⁰ Štih P., Izvor, str. 42–43.

¹¹ Zahn J., *Codex diplomaticus Austro – Frisingensis*. (= Codex), (Wien 1871). *Fontes rerum Austriacarum* II/36, 17; Schumi F., URBKr I, 122; Kos F., Gradivo IV, 410.

¹² Zahn J. *Codex* II/36, str. 224.

¹³ Blaznik P. Freisinška županija Dovje. V: ZČ 9 (1955), str. 7–25.

¹⁴ O posestnem razvoju freisinške škofije na Koroškem prim.: Moro G., *Der kärntnische Besitz des Hochstifts Freising*. V: *Carinthia* I 123 (1933), str. 74–92.; Moro G., *Wirken und Besitz des Bistums Freising in Kärnten*. V: *Südostdeutsches Archiv* 10 (1967), str. 66–82. Grabmayer J., *Freising in Kärnten*. V: *Hochstift Freising. Beiträge zur Besitzgeschichte*. (München 1990) (= Freising), str. 319–332.

¹⁵ Jaksch A., *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthums Kärnten* (=MHDC) III, (Klagenfurt 1904), 10.; Zahn J. *Codex* II/31, 10. Kos F., Gradivo II, 70.

¹⁶ Popis je večkrat objavljen, in sicer Zahn J. *Die Freisingischen Sal-, Copial- und Urbarbücher in ihren Beziehungen zu Österreich*. (=Die Freisingischen), V: *Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen* XXVII (1861), 13; Zahn J., *Codex* II/36, 7; Jaksch A., MHDC III, 897; Kos F., Gradivo IV, 281; Pagitz F., *Die Geschichte des Kolegiatstiftes Maria Wörth*. *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 56 (Klagenfurt 1960), (= Kolegiatstift), str. 122–125 (s komentarjem).

¹⁷ Zahn J., *Die Freisingischen*, str. 305.

lokacija so se mu zdele Rateče. Jaksch in Grabmayer sta teh dvanajst hub postavljala v Hrašče (Krätschach) vzhodno od Marije na Zilji (Maria Gail).¹⁸ Franc Kos dopušča možnost, da gre za Radišče, jugovzhodno od Celovca,¹⁹ medtem ko jih Pagitz postavlja v Rateče.²⁰ Kosova lokalizacija je zagotovo napačna, Jakscheva in Grabmayereva pa se mi zdi manj verjetna. Grabmayer namreč svojo interpretacijo lokalizacije utemeljuje z zapisom v kapiteljskem urbarju iz 1399, kjer se pojavlja 14 hub v *Katzach*.²¹ Tako enačenje *Ratazach* s *Katzach* in iz tega izpeljava v Krätschach je sporno. Hrašče se namreč že 1421 pojavljajo kot *Chretsach*, torej v glasovno že povsem identični obliki kot danes.²² Tudi glasovna sprememba iz zvenečega zvočnika r v besedi *Ratazach* v nezveneči zapornik k v *Katzach* je manj verjetna. Bolj prepričljiva se mi zdi Pagitzeva argumentacija, ki temelji na preverljivem dokumentu. Leta 1385 je namreč Viljem, prošt cerkve na Vrbskem jezeru skupaj s kapitljem *durch vnsers gotzhaus sichpårs vnd merchleiches frums vnd pezzers nutzes willen* opravil zamenjavo s Friderikom Ortenburškim. Kapitelj je Frideriku dal celotno vas Rateče *vnder dem Chrainperg*, v zameno pa je pridobil 8 hub v okolici Sternberga. Vse to se je zgodilo *nach landes recht in Chrain*.²³ Grabmayerjeva argumentacija, da Rateče že zaradi svoje lege ne sodijo v spisek posesti iz leta 1150, torej zato, ker so geografsko preveč oddaljene od druge posesti, pade s tem na celi črti. Ravno zato ker so Rateče preveč oddaljene, jih je kapitelj zamenjal, vsaj tako si gre po mojem mnenju razlagati besede *pezzers nutzes willen*. S pripadnostjo Rateč freisinški cerkvi lahko pojasnimo tudi nenavadno smer kolonizacije Zgornjesavske doline. Sledovi v dialektu, ki so tako evidentni, da je Tine Logar zapisal, da je rateščina koroški govor – njene elemente je moč zaslediti po celi dolini do vasi Belca – in pa dejstvo, da starejše gorenjske inovacije Rateč niso dosegle, kažejo na to, da je bi ta predel koloniziran s koroške in ne s kranjske smeri.²⁴ Rezultat tega je bil nastanek rateškega rokopisa, za Brižinskimi spomeniki drugega najstarejšega ohranjenega slovenskega srednjeveškega jezikovnega spomenika.²⁵ Vzrok za tako smer kolonizacije je torej potrebno iskati v lastništvu ozemlja in ne v geografski bližini in dostopnosti Koroške. Dolina Save Dolinke v srednjem veku verjetno res ni bila enostavno prehodna, vendar kot taka ni mogla predstavljati večje ovire. Dolina se zoži zgolj na enem mestu, na okljuku Save v Tabrah, vendar dopušča prehod v vseh letnih časih. Vsekakor je bil morebitni dostop po dolini mnogo lažji in bolj naraven kot pa čez Korensko sedlo ali pa preko Vrat (Thörl) v Ziljski dolini in skozi Kanalsko dolino.

Število hub iz 1150 kaže, da so bile Rateče v primerjavi z Dovjem populacijsko bistveno močnejše. Na relativno zgodnjo in močno poseljenosti Rateč bi lahko nakazovale tudi sicer redke arheološke najdbe. Istočasno s sanacijo pokopališke cerkve sv. Tomaža v Ratečah, ki so jo izvajali 1976, so opravili tudi izkopavanja v notranjosti objekta. V gotskem prezbiteriju cerkve so pod poznosrednjeveškim kamnitim tlakom v temeljih odkrili sledi polkrožne romanske apside, vzdolž celotne ladje pa je bil odkrit najstarejši temelj zidu, ki sega morda celo v predromanski čas. Poleg žganine so našli tudi na fragment antične keramike! Ob

¹⁸ Jaksch A., MHDC III, 897; Grabmayer J., Freising, str. 327–328.

¹⁹ Kos F., Gradiivo IV, 281, op. 19.

²⁰ Pagitz F., Kolegiatstift, str. 124.

²¹ Urbar je objavljen v Pagitz F., Kolegiatstift, str. 133–136.

²² Kranzmayer E., Ortsnamenbuch von Kärnten. II. Teil: Alphabetisches kärntner Siedlungsnamenbuch. (Klagenfurt 1958), str. 128.

²³ Haus- Hof- und Statsarhiv in Wien (=HHStA) AUR 1385, april 8., s.l. po: Otorepec B., Gradiivo za zgodovino Slovencev do 1500 (tipkopis na SAZU).

²⁴ Logar T., Dialektične študije. I. Dialektična podoba zgornje Savske doline V: Slavistična revija 5-7 (1954), str. 145–149.

²⁵ Grafenauer I., Celovski rokopis iz Rateč. Razprave II. razreda SAZU 3. (Ljubljana 1958), str. 5–61; skrajšan ponatis v Grafenauer I., Literarno-zgodovinski spisi. (Ljubljana 1980), str. 315–363.

gotški oltarni mensi je bilo ohranjenih 25 skeletnih grobov iz romanske dobe z nekaj pridatki in sledovi deske, kar kaže na staroslovansko izročilo.²⁶ Velikost naselja se v listini iz 1385, ko je prišlo do menjave, ne omenja, lahko pa nanjo sklepamo posredno. Kapitelj na Otoku je v zameno za celotno vas dobil 8 hub na Koroškem. Ob predpostavki, da je do menjave prišlo v razmerju ena proti ena, lahko domnevamo, da se je konec 14. stoletja število hub v Ratečah vrtelo okrog te številke, torej se je v dobrih sto letih nekoliko zmanjšalo. Možen vzrok za vpad števila hub bi lahko iskali v posledicah potresa 1348, ki je zagotovo povzročil nekaj škode tudi v Zgornjesavski dolini, čeprav tega ni mogoče dokazati.

Podobno kot pri Ratečah in Dovjem poznamo najstarejšo preteklost vmesnega prostora, ki ga danes obvladuje naselje Kranjska Gora, zgolj fragmentarno. Od vseh treh večjih naselij v dolini se ravno Kranjska Gora v virih omenja najkasneje. Konec 14. stoletja je tudi ta del doline pripadal Ortenburžanom ter kasneje prešel na njihove dediče Celjske oziroma Habsburžane. Ortenburški grofje se kot zemljiški posestnik na Gornjem Gorenjskem, torej na širšem področju današnje Radovljice in Jesenic, prvič imenujejo relativno pozno, šele leta 1185, čeprav so do posesti kot verjetni dediči Ebersbergov prišli že prej. Decembra omenjenega leta je nastala listina, v kateri so našteje posesti proštije cerkve Matere Božje na blejskem otoku. Med njimi se omenja tudi kmetija v Mostah, ki jo je blejski proštiji podaril grof Henrik Ortenburški. Čas nastanka listine ni jasen, vsekakor pa je do njene izstavitve prišlo med leti 1140 in 1185. Štih se v svoji razpravi o prvi omembi Bleda v pisnih virih sicer poigrava z zelo privlačno možnostjo, da naj bi do tega pravnega dejanja prišlo 1142 ob posvetitvi neke cerkve na blejskem ozemlju – kot potencialno možnost pride v poštev tudi troladijska romansko cerkev sv. Marije na Blejskem otoku –, vendar se žal te mikavne ideje ne da potrditi z drugimi viri.²⁷

Močno zarezo v posestni zgodovini Ortenburžanov na Gornjem Gorenjskem predstavlja delitev posesti po smrti grofa Hermana II. Njegova sinova Friderik in Henrik sta aprila 1263 nekje na Kranjskem izstavila listino, s katero sta potrdila svoj dogovor o delitvi družinske posesti. Delitvi, s katero se je strinjal tudi koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski, so kot priče prisostvovali pomembni kranjski plemiči, Leopold Svibenski, brata Herbord in Oton Turjaška, Ortolf Krški in mnogi drugi. Brata sta poleg posesti na Koroškem razdelila tudi kranjsko posest. Henrik je dobil posest med Soro in Kolpo na meji s Hrvaško (*a flumine quod Zevra dicitur, usque ad aquam que Chulp vulgariter nuncupatur*) in pa grad Kamen z vsem pripadajočim (*antrum et castrum Lapis*). Preostalo posest *a monte Chreinberch* do Sore (*usque ad flumen Zewer*) skupaj z gradom Waldenberg pri Radovljici (Lipniški grad) je dobil brat Friderik.²⁸ Friderik je središče svojega gospostva prenesel v Waldenberg, verjetno pa je s tem dogodkom povezana tudi selitev sedeža prafare iz Rodin v Radovljico, ki se je zgodila med leti 1173, ko se cerkev sv. Klemenca na Rodinah zadnjič omenja kot prafara in pa 1296, ko se v papeškem desetinskem popisu kot farno središče že omenja Radovljica.²⁹ Po smrti Henrika leta 1271 je Friderik razdeljeno posest ponovno združil, središče upravnega in cerkvenega življenja pa je ostalo v Radovljici.

Po Zgornjesavski dolini so se Ortenburžani začeli ozirati šele v 14. stoletju. Novembra 1362 je oglejski patriarh Ludvik na radovljiškega župnika Henrika naslovil pismo. Vzrok njegovega pisanja so bile informacije, ki so prišle do patriarha, da je v mejah fare Radovljica

²⁶ Valič A., Fister P., Rateče. V: Varstvo spomenikov XXI (1977), str. 313–316; Nabergoj T., Arheologija in gotika. V: Gotika v Sloveniji. Svet predmetov. (Ljubljana 1995), str. 37.

²⁷ Štih P., Prva omemba Bleda v pisnih virih. Listina kralja Henrika II. za briksenškega škofa Albuina z dne 10. aprila 1004 (D.H. II. 67). V: Bled 100 let. Blejski zbornik 2004. (Radovljica 2004), str. 22–23.

²⁸ Jaksch A., MHDC IV, 2805.

v do sedaj nenaseljenih in neobdelanih gozdovih pri Kranjski Gori in na Dovjem nastalo mnogo novih bivališč (... *quod in quibusda nemoribus seu silvis infra confines Plebis tue de Radmanstorf que inhabitabiles erant et inculte multe habitationes de novo facte sunt*). Naseljenci naj bi zgradili tudi dve novi cerkvi, eno v Kranjski Gori in drugo na Dovjem (*per homines ... ibidem due ecclesie, una scilicet in Chraynaw, et alia in Legenvald de novo constructe sunt*). Ludvik je Henrikuro naročil, da naj v njih nastavi vredne vikarje, ki bodo skrbeli za dušni blagor naseljencev.³⁰ Nekaj mesecev kasneje je patriarh Ludvik pisal tudi ortenburškemu grofu Otonu. Podobno kot že v pismu radovljiškemu župniku pravi, da so do njega prišle informacije o Otonovi kolonizatorski dejavnosti na Kočevskem in v Kranjski Gori. Patriarh nadalje omenja, da je bilo na Kočevskem zgrajenih pet novih cerkva ter še ena v Kranjski Gori (... *et una infra confines curatae ecclesiae sancti Petri in Ratmansdorff, videlicet, in Chrainau ...*), ter podeljuje Otonu in njegovi dedičem pravico do prezentacije duhovnika (*sacerdotium praesentationem*).³¹ Zlasti druga listina opozarja na dejstvo, ki je bilo v strokovni literaturi zanemarjeno. Ortenburžani svojo kolonizatorsko dejavnost na Kranjskem, ki je višek dosegla sredi 14. stoletja, niso usmerjali samo na področje Kočevske, ampak tudi v Zgornjesavsko dolino v okolico Kranjske Gore. Obseg slednje je bil seveda bistveno manjši kot tiste na Kočevskem, saj prostor ni dopuščal intenzivnejšega naseljevanja, vendar pa kaže določene ortenburške intencije do obvladovanja tega prostora. Da gre obe kolonizaciji povezovati, in da sta samo dva produkta istega načrtnega stremljenja in politike grofovske hiše, nakazujeta tudi listini grofice Neže Ortenburške. Neža, ki je bila poročena z Eberhartom Walsejevskim, je 29. oktobra 1386 izstavila dve listini. S prvo je cerkvi sv. Jerneja v Kočevju namenila 30 mark pfenigov za svoj dušni blagor,³² z drugo pa je enako vsoto in z identičnim namenom podarila cerkvi v Kranjski Gori.³³ Na ta način je Neža tudi na simbolni ravni podprla prizadevanja svojega brata in celotne rodbine po kolonizaciji določenega prostora. Identična vsota podarjena v listini in pa dejstvo, da je Neža kranjskogorski cerkvi kljub majhnemu območju poseljenosti sploh namenila del svojega premoženja, nakazujeta, da je bila kolonizacija v Zgornjesavski dolini za Ortenburžane enakega pomena kot tista na Kočevskem.

Kdaj točno pred letom 1362 je Oton Ortenburški začel z intenzivnejšim naseljevanjem ljudi ni jasno. Besede iz pisma patriarha Ludvika, da je na tem področju nastalo večje število novih bivališč, ne gre razumeti dobesedno v smislu, da so nastala pred kratkim. Na Dovjem, kjer so kolonizirali freisinški škofje, je do drastičnega povečanja prebivalstva prišlo že pred 1291, na kar opozarja podatek o 28 hubah v že omenjenem freisinškem urbarju. V urbarju se omenja tudi huba, ki pripada cerkvi na Dovjem. Slednja torej ni mogla biti zgrajena šele nekaj let pred nastankom patriarhovega pisma. Patriarh je pastoralna vprašanja oskrbe novih naseljencev pač reševal šele naknadno. Okoliščine kažejo bolj na to, da je tudi v primeru kolonizacije Kranjske Gore šlo za dolgotrajnejši proces, ki je potekal več desetletji. Oton, ki se med 1357 in 1360 omenja tudi kot kranjski deželni glavar, je skupaj s svojimi brati, s katerimi si zaradi ohranitve moči ni razdelil posesti, aktivneje prevzel vajeti družinske poli-

²⁹ Höfler J., Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Radovljica in Kranj. V: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 10 (1988), str. 201–251.

³⁰ Schumi F., *Archiv für Heimatkunde (=AH) I*, Laibach 1882/83), str. 12.

³¹ Schumi F., *AH I*, str. 30–31.

³² Arhiv Republike Slovenije, AS 1073, št. 1741; 1386, oktober 29., s.l. (listine vrnjene iz Avstrije, Rep. XIV/92). Objava v Schumi F., *AH I*, 15, str. 32 in Otorepec B., *Gradivo za zgodovino Slovencev do 1500* (tipkopis na SAZU).

³³ HHStA AUR 1386, oktober 29. s.l. citirano po Otorepec B., *Gradivo za zgodovino Slovencev do 1500* (tipkopis na SAZU).

tike šele po smrti očeta Albrehta (1335) in bratranca Hermana (1338).³⁴ Torej bi pričakovali, da se je kolonizacija intenzivirala po tem letu, čeprav se cerkev v Kranjski Gori omenja že leta 1326.³⁵ Jurij Gutenberški je namreč aprila tega leta cerkvi Naše gospe v Kranjski Gori podaril dve hubi v *Zebe nach* in eno v *Grecznicz*. Toda natančnejša analiza vsebine listine pokaže presenetljive rezultate. Jurij Gutenberški je namreč odvetščino nad podarjenimi hubami podelil Albrehtu Ortenburškemu, k temu pa dodal še šest rovtov s hubami v bližini kranjskogorske cerkve, ki jih je dobil od freisinškega škofa Emicha,³⁶ torej med leti 1283 in 1311. Ta podatek pa bistveno dopolni naše dosedanje poznavanje preteklosti Zgornjesavske doline, saj se kot prvotni zemljiški lastnik celotne doline pokažejo freisinški škofje. Kdaj in v kakšni obliki so prišli do te posesti lahko samo ugibamo. Ali je Freising dobil dolino s cesarsko darovnico – dejstvo, da sedaj lahko govorimo o podaritvi obsežnejšega teritorija, omili enega izmed Štihovih dvomov o resničnem obstoju cesarske listine – ali pa so posest morebiti dobili od nekega posvetnega fevdalca (Ebersbergov?). Vsekakor vprašanje vsebine Konradove darovnice iz 1033, ki jo omenja Klun, ni razrešeno. Kot je pokazano v zgornjem izvajanju je v naslednjih desetletjih Freisinška posest v Zgornjesavski dolini razpadla in se postopoma skoncentrirala v rokah Ortenburžanov. Rateče so sprva prešle na kapitelj na Otoku ob Vrbskem jezeru in nato z zamenjavo na grofe, Kranjsko Goro pa so si Ortenburžani polastili prek odvetščine. V freisinških rokah so ostale samo Dovje. Zadnje dejanje koncentracije ortenburške posesti se je zgodilo konec 14. stoletja. Po pridobitvi Rateč je Friderik Ortenburški želel svojo posest zaokrožiti tudi v cerkvenopravnem smislu. Maja 1390 je vikar pri Mariji na Zilji Henrik Mayr zaprosil videmskega kanonika Burkharda *de Weldeneck*, da posreduje pri patriarhu ali njegovem namestniku glede odstopa ziljske podružnice v Ratečah, pri grofu Frideriku Ortenburškemu pa glede odškodnine za dohodke, ki jih s tem izgubi ziljska cerkev.³⁷ Do dogovora o dokončnem prenosu jurisdikcije nad Ratečami na župnika v Kranjski Gori je prišlo 12. novembra istega leta v Waldenbergu pri Radovljici. Pooblaščenec ziljskega vikarja Hernika Mayra vodiški župnik Janez *de Mila* in kranjskogorski vikar Jurij sta soglasno ugotovila, da je zaradi oddaljenosti otežena redna duhovna oskrba Rateč. Zato se sta se dogovorila da ziljski župnik prostovoljno prepusti župnijske pravice v Ratečah župniku v Kranjski Gori. Istočasno se je Friderik Ortenburški, ki je osebno prisostvoval dogovoru obvezal, da bo kranjskogorskemu župniku prispeval k povečanim stroškom oskrbe, ziljski župniji pa iz lastnega žepa pokrila izgubo v višini 14 mark šilingov.³⁸ Svoje soglasje k dogovoru je 8. decembra 1390 dal še oglejski patriarh Janez.³⁹ S tem je celotna dolina tudi v cerkvenopravnem smislu postala vsaj formalnopravno odvisna od Ortenburžanov kot lastnikov pravice prezentacije duhovnika v Kranjski Gori.

³⁴ Lackner C., Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain. V: Carinthia I 181 (1991), str. 181–200 zlasti str. 185. O Ortenburžanih prim. Tangl K. Die Grafen von Ortenburg in Kärnten (1058–1256) V: Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 30 (1864), str. 203 – 352 in Tangl K., Die Grafen von Ortenburg in Kärnten (1256–1343). V: Archiv für österreichische Geschichte 36 (1866), str. 1–183.

³⁵ Originalno listino datirano 1326, april 18. hranijo v HHStA vendar je veljala za izgubljeno tako, da jo je slovenska stroka v glavnem poznala zgolj v obliki regesta. Pri obdelovanju Schumi–Komatarjeve zbirke sem naletel na do sedaj nepoznan prepis, na katerem tudi temeljijo moje ugotovitve. Prim. Arhiv Republike Slovenije, AS 40, Zbirka regestov in prepisov listin. Schumi–Komatarjeva zbirka prepisov, šk. 70.

³⁶ Zaradi pomembnosti navajam dotični pasus v celoti: *Darvber* (sc. tri hube v *Zebe nach* in v *Grecznicz*) vnd *vber die sechs huobn gereutes, die bei der selbn chirchen sint gelegen, damit mich mein gnedger herre bischof Emch von Freising zuo der stift hat pegnadt, nim ich meinen gnedgen herren den edln graf Alb(recht) von Ortenburch vnd sein erben ze ainen rechten schirmer vnd vogt ewichleich, das ers in der staet inne hab vnd bevridd, als ein vogt von seinen rechten trewn vnd gnaden pilleich sol.*

³⁷ Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Zbirka listin, insert v 1467 januar 28. (30. maj 1390).

³⁸ Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Zbirka listin, insert v 1467 januar 28. (12. november 1390).

³⁹ Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Zbirka listin, insert v 1467 januar 28. (8. december 1390).

Motiv, ki je gnal Ortenburžane po zaokrožitvi posesti v Zgornjesavski dolini, ni v virih nikjer jasno izpričan. Po eni strani lahko domnevamo, da so želeli predvsem prevzeti kontrolo nad najbližjim preходом iz svojih matičnega gradu na Koroškem do svojih posesti na Kranjskem, ki je potekal preko Korenskega sedla ob Savi navzdol. Drugi možen interes je gospodarsko izkoriščanje področja. Pri tem ni šlo v tolikšni meri za zemljiško rento, ampak predvsem za potencialno izkoriščanje železove rude. Tako v Julijskih Alpah, kjer so rudo predvsem nabirali kot tudi v Karavankah, kjer so jo kopali, so bila bogata nahajališča železove rude. Ravno v drugi polovici 14. stoletja je rudarjenje in pridobivanje železa doživelo v neposredni bližini Zgornjesavske doline, v planinah nad Jesenicami, bliskovit razcvet.⁴⁰ Tehnološkemu razvoju so sledile tudi organizacijske spremembe, ki so svojo kodifikacijo doživele 1381, ko je Friderik Ortenburški za rudarje na tamkajšnjem področju izdal t.i. Ortenburški rudarski red, ki predstavlja enega najpomembnejših srednjeveških pravnih spomenikov na Slovenskem.⁴¹ Dokončno so Zgornjesavsko dolino v upravnem smislu zaokrožili šele Ortenburški nasledniki celjski grofje. Zaradi Beneške nevarnosti so 1431 postavili nad Belo pečjo grad, ki je služil za obrambo pred beneško nevarnostjo. Istočasno se je na Beli peči formiralo zemljiško gospostvo, ki je obvladovalo dolino vse od upravnih reform v 19. stoletju.

Zusammenfassung

Ein Blinddarm Krains. Beitrag zur Kolonisationsgeschichte des oberen Save-(Sava-)tals

Janez Mlinar

Das obere Save-(Sava)-tal, das von der Quelle der Wurzener Save (Sava Dolinka) im Tamar-Tal bzw. Zelenci bis Assling (Jesenice) reicht, wo sich das Tal allmählich in das Radmannsdorfer (Radovljicaer) Land ausbreitet, bildet den äußersten nordwestlichen Rand des historischen Landes Krain. Auf seine Besiedlung wirkten sich in der Vergangenheit zwei Faktoren maßgebend aus, und zwar die relativ ungünstigen Witterungs- und Naturgegebenheiten sowie die Transitslage zwischen Oberkrain, Kärnten und Friaul. Im 14. Jahrhundert setzten sich zwei Grundherren im Tal durch. Die Bischöfe von Freising gründeten in Lengenfeld (Dovje) ihre Pfarrei, die der Herrschaft Lack unterstellt war, während sich das übrige Tal in der Hand der Ortenburger befand. Eine eingehende Analyse des erhaltenen Quellenmaterials zeigt jedoch, dass sich das ganze Tal ursprünglich in Besitz der Bischöfe von Freising befand. Ihr Besitz löste sich allmählich auf und konzentrierte sich in der Hand der bereits erwähnten Ortenburger. Wann und auf welche Weise die Bischöfe von Freising in Besitz des oberen Save-(Sava-)tals kamen, bleibt offen. Auf jeden Fall war sein Umfang erheblich größer, als bisher vermutet wurde.

⁴⁰ O razvoju železarstva prim.: Müllner A., Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfänge des XIX Jahrhunderts. (Wien 1909).

⁴¹ Transkripcija z odlično reprodukcijo in prevodom listine v: Ortenburški rudarski red. Planina pod Golico 2001, str. 13–34.